

ליל סדר בקיבוץ

ידידי רבי שלמה רענן, מייסד ומנהל ארגון "אילת השחר", הפועל גדולות ונצורות להרבות תורה בישראל ולקרב לבבות לאבינו שבשמים, נשאל בתחילת חודש ניסן תשע"ז על ידי תושב אחד הקיבוצים בצפון הארץ הנמצא בצעדי הראשונים של "חזרה בתשובה", כיצד עליו לנהוג בליל הסדר הנערך בחדר האוכל של הקיבוץ, שבו למרבה הצער, נאכל גם חמץ או תערובת חמץ, מלבד המצות המוגשות לכולם. מצב מורכב זה, מעלה שאלות רבות:

[א] מה אחריותו של חבר קיבוץ שומר תורה ומצוות, על חמץ של הקיבוץ.

[ב] האם יוצא ידי חובת מצות אכילת מצה, במצה שנרכשה על ידי הקיבוץ.

[ג] האם יוצאים ידי חובת מצות סיפור יציאת מצרים, כאשר חמץ נמצא על השלחן.

[ד] והשאלה העיקרית היא, האם בכלל מותר לשהות בליל הסדר בחדר שבו אוכלים חמץ.

אחריות על חמץ הקיבוץ ובעלות על מצה שנרכשה על ידי הקיבוץ

א. על השאלה הראשונה, מה אחריותו של חבר קיבוץ שומר תורה ומצוות, על חמץ של הקיבוץ, ועל השאלה השנייה, האם יוצא ידי חובת מצות אכילת מצה, במצה שנרכשה על ידי הקיבוץ, לא ניתן לענות תשובה מוחלטת ואחידה, משום שהדבר תלוי בהגדרת בעלות חברי הקיבוץ על רכושם. תקנון הקיבוץ משנת תשי"ז קבע, כי החבר זכאי לקבל מהקופה הכללית את צרכיו [מזונות, לבוש, דירה, לו ולבני ביתו], אולם זכות זו איננה זכות קניין, אלא זכות שימוש. בשל כך, כל רכוש או כסף הניתן לחבר מטעם הקבוצה, אינו הופך להיות קניינו הבלעדי של החבר, ויש לו בהם רק זכות שימוש (מתוך ספר הקיבוץ בהלכה עמ' 121).

במשך עשרות השנים שהתקיימו הקיבוצים על פי מודל זה, שקידש את השוויון המוחלט בין החברים, ושלל מהחברים את זכויות הקניין על רכושם, היה מקום לומר שחבר קיבוץ שותף ברכוש הקיבוץ, ולפיכך יש לו אחריות על החמץ המשותף. וכתוצאה מכך, כאשר הקיבוץ לא מכר את החמץ, כל חברי הקיבוץ ללא יוצאים מהכלל, עוברים על איסור 'בל יראה ובל ימצא' בחמץ שהוא רכושם המשותף.

וכמו כן, היות ובמצה שמקיימים בה את מצות אכילת מצה בליל הסדר נאמר דין "לכם", כמפורש במסכת פסחים (לח, א), והיינו שהמצה צריכה להיות בבעלותו הפרטית של האדם, לכאורה חבר הקיבוץ אינו יוצא ידי חובת קיום מצות אכילת מצה בליל הסדר, במצה שנרכשה על ידי הקיבוץ, כי המצה לא "שלו". יצוין כי בספר הקיבוץ בהלכה עמ' 115 ואילך, הובא פולמוס נרחב שהתקיים בזמנו, האם בחג הסוכות חברי הקיבוץ יוצאים ידי חובת קיום מצות נטילת ארבעת המינים שנקנו על ידי הקיבוץ, משום שלכאורה לא מתקיים כהלכה דין "לכם", הנצרך לקיום המצוה. ואכן בנושא זה נקבע בתקנות הקיבוץ הדתי (סעיף 68) כי "לגבי אותם חפצים שדרושה להם בעלות לקיום ההלכה, מוסכם כי חפצים אלו נחשבים כרכושו הפרטי של החבר". אך בקיבוצים שלא נוספה תקנה זו, לא יוצאים ידי חובת אכילת מצת מצוה בליל הסדר, במצה שנרכשה על ידי הקיבוץ.

ב. דעה אחרת ביחס למעמדו של הקיבוץ בהלכה, כתב רבי יעקב אריאל, רב העיר רמת גן, בשו"ת באהלה של תורה (ח"א סימן ג אות ד), וביסודה נקבעה ההנחה שאחריות חברי הקיבוץ על רכושם שווה לדין "חברה בע"מ", אשר "אין השותפים אחראים אישית לחלקם בשותפות, אלא החברה היא אישיות משפטית העומדת בפני עצמה, שאחריותם האישית של המתאגדים בה הינה מוגבלת מיסודה". ולאור זאת "אין החמץ נמצא ברשותם ובאחריותם של חברי הקיבוץ, אלא ברשותה של האישיות המשפטית

המופשטת של החברה. מסתבר שאישיות משפטית זו אינה עוברת על "בל יראה ובל ימצא", שכן **התורה לא הטילה את מצוותיה אלא על בני אדם חיים**, ולא על יצורים פיקטיביים".

ואכן בספרנו **רץ כצבי מעגלי השנה** (ח"ב סימן יא אות ז) הרחבנו את היריעה בנדון המעמד ההלכתי של "חברה בע"מ", והמסתעף לענין חובת בייעור החמץ הנמצא ברשות החברה, וכתבנו: "מבלי להיכנס לפרטי הדינים היוצאים מהגישות ההלכתיות השונות בהגדרת 'חברה בע"מ', המכנה המשותף לכל הדעות הוא, שקיימת מציאות של בעלות על חפץ או נכסים שאינה מוחלטת ככל בעלות רגילה. וכך נוצר מצב שבו יש בעלים לחברה, אך הבעלים אינו רשאי לעשות בחברה ככל העולה על רוחו, וגם אינו נושא באופן אישי בנטל פרעון חובותיה של החברה. מציאות שכמובן אינה קיימת בבעלות של האדם על חפציו הפרטיים, שהיא בעלות קניינית מוחלטת לכל דבר וענין.

לאור הגדרה זו, כתב ידידי רבי שמואל אליעזר שטרן, בספרו שביבי אש (סימן טו) "לקושטא דמילתא אין מבורר לי כלל על מי אפשר להטיל את האיסור של בל יראה כשמדובר בחברה שאין לה בעלים מסויימים, והיא חברה בע"מ, שאין לה זיקה לאנשים בעצמותם אלא לממון ורכוש החברה". וכן נקט להלכה ידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי הוראה בירושלים, בשו"ת מנחת אשר ח"א סימן קה) "בכל הנוגע לאיסורי תורה שאינם אלא גזירת הכתוב כחמץ בפסח, שבת וריבית וכדו', אין איסור בכספי החברה, מעיקר הדין".

עם זאת, הרב אריאל נטה לחלק בין מעמדם ההלכתי של הבעלים על "חברה בע"מ", לבין חברי הקיבוץ: "בחברת מניות וזכויותיו וחובותיו של בעל המניה הינן מוגבלות ביותר, מלבד רכישת המניה על סיכונה וסיכוייה, אין לו יד בנעשה בחברה, והוא אינו רשאי כמעט להתערב בפעולותיה. לא כן הקיבוץ, המהווה מסגרת חברתית ערכית, **זכותו של כל חבר וחובתו להביע את דעתו, להתערב ולכוון בכל דבר את דרכו של הקיבוץ**, עד כמה שדעתו נשמעת ומתקבלת על דעת חבריו. מבחינה דתית **נופלת האחריות** בכל בעיה הלכתית המתעוררת בקיבוץ, **על כל חבר וחבר בו**, ולכן נראה שגם הפוטרים חברה בע"מ מאיסור חמץ, לא **יפטרו את חברי הקיבוץ מאיסור זה**".

ג. אלא שכל האמור לעיל היה יפה למקומו ולשעתו, כאשר המודל הקיבוצי ה"מסורתי" היה קבוע ומוחלט בכל הקיבוצים. בשעת כתיבת השורות, קיץ תשע"ז, מעמדו ההלכתי של הקיבוץ אינו מוחלט, וזאת בעקבות משבר הקיבוצים, שהגיע לשיאו בסוף שנות השמונים, ואשר לווה בעזיבות של חברי קיבוץ רבים ובמתחים חברתיים שנוצרו על רקע המצוקה הכלכלית ממנה סבלו קיבוצים רבים.

על מנת להתמודד עם המצב, רוב הקיבוצים ביצעו שינויים מפליגים במבנה הכלכלי שלהם, וחידשו קביעת "שכר דיפרנציאלי", דהיינו תקציב ומשכורת המושפע מהמשרה אותה הם ממלאים [בניגוד למה שהיה נהוג במודל ה"מסורתי" של הקיבוץ, שכל חברי הקיבוצים קיבלו תקציב שוויוני על פי צורכיהם, ללא תלות בתפקיד בו הם החזיקו]. ולכן, כיום, אין שני קיבוצים הנמצאים בתהליך שינוי, כזה או אחר, דומים אחד לשני במבנה הכלכלי שלו. בכל קיבוץ קיים מודל אחר עם גרסאות רבות ושונות, לנוכח המציאות שכל קיבוץ מבקש לעצמו פתרונות ייחודיים שיענו על צרכיו.

לפיכך, באופן כללי קשה להכריע את השאלות, האם חבר קיבוץ נחשב **שותף** ויש לו **אחריות על החמץ** השייך לקיבוץ, והאם **המצה** שנרכשה על ידי הקיבוץ היא **שלו**, ובכל מקום ומקום צריך לברר את הדבר לגופו.

אמנם ברצוני לציין את מה ששמעתי מדב לבקוביץ, חבר קיבוץ גן שלמה - קבוצת שילר [הסמוך לרחובות] כי בחגים אוכלים כל החברים בארוחה חגיגית משותפת המתקיימת בחדר האוכל של הקיבוץ, על ידי "ועדת התרבות" של הקיבוץ הגובה תשלום מיוחד מחברי הקיבוץ למימון הוצאות הסעודה. ובמקומות מסוג זה, בסעודת ליל הסדר, חזרו למקומן השאלות, האם חבר קיבוץ עובר באיסור 'בל יראה ובל ימצא' על **החמץ** שנקנה מהכסף שנגבה ממנו ומכל חברי הקיבוץ, והאם יוצא ידי חובת מצות אכילת מצה בליל הסדר, במצה שנקנתה מכסף זה, וצ"ע.

. . .

סיפור יציאת מצרים כשאין לו מצה

ד. עתה נבוא להשיב על השאלה האם יוצאים ידי חובת מצות סיפור יציאת מצרים, כאשר חמץ נמצא על השלחן.

והנה ידועים דברי בעל ההגדה: "יכול מבעוד יום, תלמוד לומר בעבור זה, לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך". ונחלקו הפוסקים האם יוצאים ידי חובת מצות סיפור יציאת מצרים כאשר אין לפניו מצה או מרור.

הבה"ג (הלכות פסח סימן יא) כתב "מי שאין לו יין בלילי פסחים ולא בשר, חייב לומר הלכות הפסח, ואומר הללויה". ובביאור על ספר המצוות לרס"ג (עשה לג) כתב לבאר כוונתו: "דאע"פ שאין לו ארבעה כוסות שתקנו לומר עליהם סיפור יציאת מצרים, וגם אין לו בשר זכר לפסח והוא מעיקר הסיפור, כדתנן רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח, לא יצא ידי חובתו: פסח, מצה ומרור. מכל מקום אין זה מעכב מצות סיפור יציאת מצרים וההלל".

אך "מדנקט [הבה"ג] רק יין ובשר, נראה דסבירא ליה דדוקא יין ובשר, שעיקרן אינו אלא מדבריהם בעלמא, אבל מצה דאורייתא ומרור דעל כל פנים עיקרו דאורייתא, אף על פי שבזמן הזה אינו אלא מדבריהם, מעכבין סיפור יציאת מצרים. וכל שאין לו מצה ומרור, שוב אינו חייב גם כן בסיפור יציאת מצרים".

וביאר הרס"ג טעם הדבר: "נראה שטעמו בזה, ממה שאמרו במכילתא, בעבור זה, לא אמרתי לך אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך על שולחןך, וסבירא ליה דהדברים כפשוטן וכמשמען, דלא מיחייב בסיפור יציאת מצרים אלא על מצות ומרורים, כשמונחים לפניו על שולחנו מוכנים לאכילתו, כמשמעות לישנא דקרא, דכתיב "בעבור זה", שמראה עליהם באצבע".

כדבריו כתב גם בשו"ת חסד לאברהם (תנינא או"ח סי' נד), וביאר שמטעם זה אין מברכים על מצות סיפור יציאת מצרים "כיון שמצות סיפור יציאת מצרים באותה הלילה היא רק כשסמוך למצות מצה, כמו שדרשו "בעבור זה, לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור", ופשיטא דבאין לו מצה ומרור, פטור ממצות עשה דסיפור יציאת מצרים באותה הלילה וכו', וכיון שמצוה זו תלויה במצוה אחרת הקודמת לה, כיון שבירך על מצוה העיקרית דמצה ומרור, ל"ת לברך עוד על סיפור יציאת מצרים שהוא נספח לה".

ובשו"ת בית אבי (ח"ג או"ח סי' צז) העיד כי בשנות הזעם, חשש לדברי הרס"ג הלכה למעשה, כאשר לא היו לפניו מצה ומרור בליל הסדר: "תכתב זאת לדור אחרון, בימים החשכים בימי הזעם כשהיינו במצור ומצוק גרוע מהצאן לטבח יובל, שפת אנוש דלה מאוד להביא לידי ביטוי את העינויים הקשים טרם שבא הכורת האיום חבלי מוות ומצרי שאול, חרב ורעב, צרה ויגון, וכבר תם לריק שארית כוחותינו, והיינו עוד מחכי קץ ישועתו ומקדישי שמו יתברך, כי לא יכלה רחמיו עלינו, שומו שמים מה שעבר עלינו, ובי"ה לא עזב רחמיו על השארית הנמצאה, וכשהיינו במחבאות בשאול תחתיה בליל פסח, אמרתי קצת מן ההגדה בעל פה בלי להזכיר שם שמים, כי לא היה לנו במה לכסות את הראש ואת הגוף, ולא היה לנו לא חמץ ולא מצה, רק מרור לענה ורוש, והרהרנו אז בענין חיוב הגדה בלי מצה".

ה. אולם דברי הרס"ג אינם מוסכמים להלכה, כמו שכתב הפרי מגדים (משבצות זהב סו"ס סימן תפה) "הגדה מצות עשה מן התורה, ואף אין לו מצה ומרור". וכדברי המנחת חינוך (מצוה כא) "ולא מצינו זה דמצוה זו [סיפור יציאת מצרים] יהיה תלוי במצה ומרור, אך דהתורה קבעה זמן ליל ט"ו דמצווים על מצה". וכן סיים גם בשו"ת בית אבי (שם) "וזה דבר חדש מאד לומר דכשאין לו מצה, שיפטר מלומר הגדה, ובודאי מה דאמרין בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, היינו בשעה שחייבים במצה ומרור, אבל לא בפועל ממש. וזה דבר חדש מאד לומר דכשאין לו מצה, שיפטר מלומר הגדה, ובודאי מה דאמרין בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, היינו בשעה שחייבים במצה ומרור, אבל לא בפועל ממש".

וכן פסק הגר"ע יוסף בספרו שו"ת חזון עובדיה (ח"א סי' כג, עמ' שמח) "שהרי בוודאי לכל הדעות שתי מצות נפרדות הן, ואין מעכבות זו את זו. ופשיטא לי להיפך, שאפילו מי שאין לו מצה ומרור בליל פסח, חייב בהגדה ובסיפור יציאת מצרים".

גם בספר קובץ הלכות (פרק כו סעיף יד) בשם רבי שמואל קמינצקי, ראש ישיבת פילדלפיה, מובא כי "אפילו מי שאין לו מצה ומרור, הרי הוא חייב במצות סיפור יציאת מצרים". וצריך לומר שאין כוונת בעל ההגדה בדבריו "בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך", לומר שקיום מצות ההגדה תלוי במצה שתהיה לפניו, אלא שזמן סיפור יציאת מצרים תלוי בזמן אכילת מצה. ולכן, גם מי שאין לו מצה ומרור מונחים לפניו ואינו אוכל מצה ומרור, ודאי חייב במצות סיפור יציאת מצרים. וכפי שמשמע מדברי תרומת הדשן (ח"א סי' קלז) שכתב: "וכל שכן ההגדה עצמה בעי נמי דליהוי בשעת שראוי לאכול מצה ומרור, בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, כלומר בשעה שראוי לאכול מצה ומרור".

סיפור יציאת מצרים כאשר נמצא לפניו חמץ

ו. אלא שגם לשיטת הסוברים שלא יוצאים ידי חובת סיפור יציאת מצרים אלא כשיש מצה לפניו, לכאורה מסתבר שאם מונחים לפניו גם מצה וגם חמץ, מתקיימת מצות סיפור יציאת מצרים, שהרי סוף כל סוף המצה מונחת לפניו, וכמו שכתב לי רבי עובדיה יוסף טולידאנו, מחבר שו"ת משיב משפט: "הרי אין מדובר שאין לו מצה לפניו, אלא שלצערנו יש גם מצה וגם חמץ, ובכה"ג גם לשיטת מהרי"פ, הרי עדיין יכול לקיים את מצות סיפור יציאת מצרים במצה שמונחת לפניו. והלא אפילו בקרבן פסח שיש לאו מפורש "לא תִּזְבַּח עַל חֶמֶץ דָּם זֶבַחִי" (שמות כג, יח), כתב הרמב"ם (הלכות קרבן פסח פ"א ה"ה) "השוחט את הפסח בזמנו והיה לו כזית חמץ ברשותו, לוקה, שנאמר לא תזבח על חמץ דם זבחי, שלא יזבח הפסח והחמץ קיים. אחד השוחט ואחד הזורק את הדם ואחד המקטיר את האימורין, אם היה ברשות אחד מהם או ברשות אחד מבני חבורה שאוכלין פסח זה כזית חמץ בשעת הקרבנות הרי זה לוקה והפסח כשר". הרי להדיא שאין החמץ גורע מקיום מצות הפסח, אלא שראוי הוא ללקות על מעשהו. וכל שכן בענין זה".

אולם חשבתי לומר שיתכן ואין יוצאים ידי חובת מצות סיפור יציאת מצרים כאשר מונחים לפניו חמץ ומצה, בהקדם שאלה נוספת העלולה להתעורר בקיבוץ שבו אוכלים חמץ בליל הסדר: האם מי שאוכל מצה וגם חמץ, רחמנא ליצלן, יוצא ידי חובת קיום מצות עשה של אכילת מצה בט"ו בחודש ניסן. ומצאתי בדברי רבי לייב מינצברג, ראש קהל עדת המתמידים בירושלים, שכתב בספרו בן מלך (גדרי איסורי חמץ ומצות אכילת מצה ענף ג עמ' מח) "בלשונו פסוקי התורה נראה בבירור, כי אין טעם איסור חמץ נפרד ממצות אכילת מצה. והכל אחד, כי כל ענין החג הוא חג המצות. ועל ידי זה מציינים את הגאולה והחפזון. אמנם, כדי לעשות ימי אכילת מצה, אין די באכילת מצה, כי אכילת מצה יחד עם חמץ, אין בה הוראה כי המצה הוא מאכלינו, וכל הדגשת היות הימים הללו חג המצות בא גם על ידי אי אכילת החמץ. כי הגדר של החג הוא, כי לחם מאכלם של ישראל יהיה רק מצה. ולפי זה נמצא, שאיסור אכילת חמץ, אינו כאיסורי אכילה של תיעוב ואיסור. והטעם לחומר איסור אכילת חמץ היינו, כי מי שאינו מקיים המצות עשה של אכילת מצה, אינו עוקר בקום ועשה את המציאות של חג המצות רק בשב ואל תעשה. וגם עדיין חוגג הוא את חג המצות, על ידי זה שאינו אוכל חמץ. אמנם, האוכל חמץ עוקר בידיים את מהות היום שהוא חג המצות. וגם שובר כליל את "חג המצות" [כי אפילו אם יאכל גם מצה, כבר אין זה "חג המצות", שהרי כל ימות השנה אוכלים חמץ ומצה]. ומכיון שאינו חוגג כלל את חג המצות, מוכיח בזה כי אינו שייך לכלל ישראל, "אילו היה שם לא היה נגאלי", ולכן ענוש כרת "ונכרת מעמיו", כלומר שהוא מנותק וכרות מעם ישראל".

וכן ראיתי בספר אמרי דעה (פסח עמוד ר) שכתב: "לא מבעיא אם אוכל חמץ ביחד עם המצה דלא מקרי הך אכילה אכילת מצה, דודאי אכילת חמץ ומצה הם דברים הפכיים ולא מקרי הך אכילה - אכילה דמצה, אלא אפילו אם אוכל חמץ בין אכילת הפסח לאכילת המצה, נמי מבטל בזה אכילת המצה שעליו, דכתיב

"על מצות ומרורים יאכלוהו", וכל שמפסיק באכילת חמץ בין הנך אכילות, לא מקרי על מצות ומרורים יאכלוהו".

ומבואר בדבריהם שהאוכל גם מצה וגם חמץ בליל הסדר לא יצא ידי חובת מצות אכילת מצה, כי החמץ מנוגד ביסודו למצה, ובימי חג הפסח צריך להיות מאכלם של ישראל רק במצה. ולפיכך אכילת החמץ מפקיעה ומבטלת את קיום מצות המצה.

ולפי זה חשבתי לומר, שגם הימצאותו של חמץ על שלחן ליל הסדר בשעת סיפור יציאת מצרים, מפקיע ומבטל את קיום המצה.

ויש להוסיף בהטעמת הדברים על פי מה שכתב מהר"ם שיק בספרו על תרי"ג המצוות (מצוה כא) שחייב נשים בהגדה בפסח נובע מדברי הגמרא בפסחים (לו, א) "לחם עוני - לחם שעונים עליו דברים הרבה", ולכן למרות שנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא "הקרא דעוני בא ללמד שעונים עליו דברים הרבה, והיינו שחייבים לספר עליו ההגדה, ומהא ילפינן דנשים חייבים במצוה זו". ומאחר ויסודה של מצות ההגדה "הוא לענות דברים הרבה", דהיינו לספר בסיפור יציאת מצרים עם "לחם עוני", כאשר על השלחן נמצא גם חמץ, אין זה "לחם עוני" שניתן לקיים בו את המצוה "לענות עליו דברים הרבה".

ועוד נראה להוסיף על פי דברי האדר"ת (הובא במקראי קודש פסח סימן ? אות ב) שישב את הסתירה בדברי הרמב"ם, שמחד גיסא פסק בהלכות שופר (פ"ב ה"ד) שבשופר צריך כוונה. על פי היסוד שיש הבדל בין העדר כוונה ומאידך גיסא פסק בהלכות שופר (פ"ב ה"ד) שבשופר צריך כוונה. על פי היסוד שיש הבדל בין העדר כוונה **בסתמא** לבין העדר כוונה **שיש עבירה בעשייתו**: "דאף דס"ל לרמב"ם דאין מצוות צריכות כוונה, מכל מקום זה דווקא אם אין עבירה בעשייתה, דאז יוצא בלי כוונה. אבל באופן שאם לא יכוון איכא עבירה בעשייתה, ודאי לא יצא. והסביר דבריו, דלא עבירה כל מצוה לשמה קאי, משא"כ כשיש עבירה בהעדר הכוונה, על זה לא שייך סתמא לשמה. ולכן במצה, כשאכל בלא כוונה אין חשש כלל, שפיר יצא ידי חובה. משא"כ בתקיעת שופר, כשתוקע להתעסק אסור משום שבות, ואם כן בלא כוונה אסור, ואינו יוצא ידי חובת מצוה". ועל פי דברי האדר"ת נראה כי מי שאוכל חמץ עם מצה בליל הסדר, לא יצא ידי חובת קיום מצות אכילת המצה, כי בגלל שיש עבירה בעשיית המצוה של אכילת החמץ, נמצא שיש "כוונה הפכית" נגד הכוונה הנחוצה לאכילת המצה, ובמקרה שכזה אפילו בדיעבד לא יצא ידי חובה.

ז. בשעת לימוד הסוגיא, אמרתי את עיקרי הדברים לידידי רבי יצחק דוד אלטר, ראש כולל הוראה של חסידי גור בבני ברק, אך הוא לא הסכים עם מסקנתי שלא יוצאים ידי מצות סיפור יציאת מצרים כאשר על הלחן נמצא גם חמץ, והסביר את דבריו במכתב הבא:

כ"ב אדר תשע"ז

למכובדי הנעלה ידיד היקר, איש תבונות אוהב תורה וגיבור במלחמתה

הרב צבי שי' לאו"ט רייזמן

בדבר השאלה שעוררת לאלו בני הקיבוצים שבעוונותינו הרבים חמץ ומצה לפנייהם בעריכת הסדר, האם שומרי תורה שבהם יצאו ידי חובה בסיפור יציאת מצרים, דהרי מתנאי ההגדה שיהיה "מצה" ומרור מונחים לפניך, וכל שלא אמר פסח מצה ומרור חסר בסיפור [לרוב הראשונים], ואם כן החמץ והמצה תרתי דסתרי.

הנה עלה ברעיוני ספק נוסף, מה דינו של האוכל מצה בכדי אכילת פרס, ותוך כדי זמן אכילת פרס, אכל גם כזית חמץ, לענ"ד פשוט שקיים מצות אכילת מצה.

והנה הגם ששמעתי סברתך, עדיין חושבני **שהחמץ אינו מעכב בהגדה**, וכמו שאם מונח דבש ומיני מתיקה ליד המרור אין זה מעכב בהגדה, הרי גם חמץ ומצה שלו המונחים על השלחן אינם מעכבים. ולא עוד, אלא אפילו בסיפור יציאת מצרים בלי מצה בכלל, יתכן ומדאורייתא יצא, שאפילו שדרשו חז"ל בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, בשעה היינו בשעת החיוב.

אמנם זה חידוש שקשה לאומרו מבלי ראיה.

וכפי שאמרתי לך בטלפון, עלה בדעתי ראייה מחיוב הגדה בפסח שני שנסתפק בזה בשפת אמת, והרי חמץ ומצה עמו בביתו.

בידידות, ולבנתיים אסיים מקוצר פנאי

יצחק דוד

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, כ"ח אייר תשע"ז

לכבוד ידידי הגאון רבי יצחק דוד אלטר שליט"א

ראש כולל הוראה של חסידי גור בני ברק

קיבלתי את מכתב מע"כ, אך לא הבנתי את הטענה שחמץ אינו מעכב את המצה כמו דבש הנמצא בסמוך למרור, שהרי אינו דומה דבש לחמץ, כי התורה אסרה חמץ בפסח, אבל התורה לא אסרה דברים מתוקים [דבש] בפסח, ולכן הדבש אינו מהווה סתירה והפקעה למצות אכילת המרור, מה שאין כן החמץ העומד בניגוד מוחלט ובסתירה גמורה לכל מהות המצה, מפקיע את קיום מצות אכילת המצה, ואת מצות סיפור יציאת מצרים.

בברכה רבה וביקרא דאורייתא

צבי רייזמן

• • •

שהות בליל הסדר במקום שאוכלים בו חמץ

ח. כאמור לעיל, השאלה העיקרית בהשתתפות בליל הסדר בקיבוץ, שבו למרבה הצער אוכלים חמץ היא, האם מותר לשהות במקום שבו אוכלים חמץ מחשש שמא יבוא לאוכלו.

במסכת פסחים (ו, א) מובא: "אמר רב יהודה אמר רב, חמצו של נכרי, עושה לו מחיצה עשרה טפחים משום היכר". ופירש רש"י: "שלא ישכח ויאכלנו". וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' תמ סעי' ב) "וצריך לעשות לפניו מחיצה גבוה עשרה טפחים, כדי שלא ישכח ויאכלנו". וכתב במשנה ברורה (שם ס"ק יג) "ואף על גב דבשאר איסורי אכילה והנאה לא בעינן מחיצה, הכא שאני משום דלא בדילי מיניה כולי שתא, חיישינן שלא יבוא לאכלו, להכי בעינן מחיצה להיכרא".

לאור הלכה פסוקה זו, בדורינו שבי"ה נתרבו "בעלי תשובה", וחלק מהם גרים בבית אחד עם בני משפחה שעדיין אינם שומרים תורה ומצוות, דנו הפוסקים, מה עליהם לעשות בימי חג הפסח.

הגרי"ש אלישיב (קובץ קול התורה סי' סג) כתב "שבעל תשובה שצריך לגור בבית הוריו החילוניים שמחזיקים ואוכלים חמץ בפסח, עליו להשבע שלא יאכל את חמצם של הוריו בפסח, שכמו שתוספת האיסור של הקדש מועיל על מנת למנוע ממנו מלאכול חמץ בפסח, הוא הדין שאיסור שבועה מועיל למנוע ממנו מלאכול את החמץ".

אולם בספר תקנת השבים (סימן כא) הביא בשם רבי משה שטרנבוך "שאינו איסור לגור במקום שנמצא חמץ של אחרים, כיון שהחיוב לבער חמץ שמא יבוא לאכלו, הוא דווקא על חמץ שלו. ולכן אין הבעל תשובה צריך להשבע ולאסור עליו את חמצם של הוריו. אכן, רצוי מאד שלא להיות בבית זה בפסח, ועל הבעל תשובה וכל הרבנים המסייעים בידו, לעשות כל מה שביכולתם בכדי שלא יהיה בבית הוריו בימי הפסח".

אמנם דברים אלו נאמרו בנדון מגורים בבית שבו אחרים אוכלים חמץ, אך בנדון דידן יתכן ומדובר בסעודת ליל הסדר הנערכת סביב שולחן אחד שבצדו האחד נשמרים מאיסור חמץ ואוכלים רק מצה, ומצדו האחר אוכלים חמץ, רחמנא ליצלן. וכאן עומד לפנינו פסק השו"ע (או"ח סי' תמ ס"ג), "אינו יהודי שנכנס לבית ישראל וחמצו בידו, אינו זקוק להוציאו, אע"פ שהישראל רואה חמץ של אינו יהודי, אין בכך כלום. אבל אסור להעלותו עמו על השולחן ואפילו בהפסק מפה" [דהיינו עשיית "היכר" בין האוכלים, כפי שנוהגים האוכל בשר והאוכל חלב באותו שולחן, שכל אחד אוכל ב"היכר" של מפה נפרדת, כמפורש בשו"ע יו"ד סי' פח סעי' ב].

ולפי זה אסור לשבת בליל הסדר סביב שלחן אחד שיש מי שאוכל עליו חמץ, ואפילו הפסק מפה לא יועיל בזה. וכן השיב הראשון לציון, רבי יצחק יוסף, לשאלת ידידי רבי שלמה רענן: "אסור לשבת בשלחן שיש בו גם חמץ".

"חייך קודמים" ברוחניות

ט. לסיום, בספר חשוקי חמד (פסחים קטז, א) נשאל רבי יצחק זילברשטיין, רבה של רמת אלחנן בבני ברק: "ראובן הוא בעל תשובה ולומד בישיבה, אך הוריו עדיין לא חזרו בתשובה. והנה קודם הפסח הזמינו ראש הישיבה לבוא אצלו לליל הסדר, וכששאל את הוריו אם הם מסכימים שילך לעשות את הסדר אצל ראש הישיבה, התרגזו מאד ואמרו לו שמקובל שבלייל הסדר מסובים כל המשפחה ביחד. ועתה מסתפק ראובן מה לעשות, האם ילך לראש הישיבה, והוא וילדיו ילמדו ממנו יראת שמים תורה וקדושה, אבל הוריו יקפידו עליו ויהיה פירוד לבבות, או שמא יסב עם המשפחה ויקיים מצוות כיבוד אב ואם, ואולי יצא מזה גם קצת קירוב לבבות, ויוכל קצת לקרבם לתורה וליראת שמים".

והשיב הרב זילברשטיין: "נאמר במסכת בבא מציעא (סב, א) שנים שהיו מהלכים בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם מתים, ואם שותה אחד מהן מגיע לישוב. עד שבא רבי עקיבא ולימד "וחי אחיך עמך", חייך קודמים לחיי חבירך. וכתב השערי תשובה (סימן תפ"ב ס"ק ב) דהוא הדין בענייני מצוות חיי קודמים, דאם בעסקי גופות כך בעסקי נפשות על אחת כמה וכמה.

אם במצוות נאמר חייך קודמים ומותר אף לעשות תחבולות קצת, כדי להשלים את נפשו, כל שכן שאין חייב להקריב רוחניות שלו וכל שכן ילדיו, למען להיות עם אביו ואמו שהם גם מצויים בכבודו של מקום, וכל שכן כשאין בזה כיבוד אב ממש שהרי הם לא רוצים שיאכילם וישקם אלא רוצים להיות יחד עמו בסדר, ואין זה בגדר מצות כיבוד אב ואם ממש. ולכן צריך לעשות חשבון של שמים היכן ירויח יותר מצות, דאם המשפחות יעשו ליצנות והילדים ינזקו, יקיים את הפסוק (בראשית ב, כד) עַל כֵּן יִעֲזָב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ, כי הליצנות תדבק בו ובבניו. אולם אם יש בזה כבוד אב ואם ממש, וגם יוכל לקרבם לתורה ומצוות, ואין חבורת ליצים, אלא רוצים לשמוע ויש סיכוי שיוכל לקרבם, ילך להסב עם אביו ואמו, אעפ"י שלא תהיה לו התעלות רוחנית. כי עצם מצות כיבוד אב ואם גדולה מאד, גם כשאינה מתלווה עם עליה רוחנית נראית לעיני".

ואם דברים אלו נאמרו במקום שלא אוכלים חמץ בפסח, והספק הוא על "התעלות רוחנית" במקום אחר, על אחת כמה וכמה שמקום שבו אוכלים חמץ בליל הסדר, ודאי שיש לנהוג על פי הכלל "חייך קודמים", ולכתחילה ראוי להיערך מבעוד מועד לא לשהות במקום זה בליל הסדר.